

Адам Клакоцкі

і ягоныя цені

Раман у дзесяці гісторыях з жыцця адважнага асьветніка й энцыклапэдысты Яна Адама Марыі Клакоцкага і ягоных ценяў, з дадаткам зацемаў аўтара, двух эпіграфаў зь лістоў сусьветна вядомых творцаў ды пасьяслоўем Францішка Эн., у якім той упершыню ў беларускім літаратуразнаўстве скарыстоўвае пост-каляніяльны панятак *галюцьнагеннай прысутнасці Сябе як Іншага*, а таксама фрагментаў двух ненапісаных раманаў, якія – з глыбокай мэтафізычнай пэрспэктывы – бачацца як адзін ненапісаны раман пад рознымі назвамі.

У гэтую кнігу можна ўвайсьці праз чатыры
розныя дзьверы. Выйсьця зь яе няма аніякага.
Вы ўваходзіце ў раман, калі ўпэўненыя, што ўсё
ў сьвеце мусіць мець свой сэнс і сваё месца.
Вы ўваходзіце ў кнігу гісторыяў, калі перакананыя,
што ня варта склейваць у адно чарапкі
ад розных вазонаў.
Вы ўваходзіце ў філязафічны трактат, калі вы
ня ў чым не перакананыя й ня ўпэўненыя. Вы
ўваходзіце ў практычны дапаможнік
па кітайскай народнай гульні ў інь і ян, калі адчуваеце,
што няма каму быць у чымсьці перакананым альбо
ўпэўненым.

*Пасьля таго, як сон на працягу доўгага часу прагульвае мой
дух сярод буксаў, садоў ды чароўных палацаў, дзе я
атрымоўваю ўсе казачныя прыемнасьці, я незаўважна
перамешваю свае дзённыя і начныя мрой...*

Рэнэ Дэкарт,
зь ліста да Жана Люі Бальзака

*Мы надта лёгка паверылі, што прыгажосьць не ратуе Вядзе
легкадумных ад сну да сну – ажно да сьмерці*

Зьбігнеў Гэрбэрт,
зь ліста да Рышарда Крыніцкага

Матэрыялы да жыцьцяпісу Адама Клакоцкага

Ян Адам Марыя Клакоцкі нарадзіўся шостага верасьня 1793 году ў фальварку Сапуны непадалёку ад Наваградку ў сям’і дробнага шляхціца. Год ягонага нараджэньня супаў з годам другога падзелу Рэчы Паспалітай, ён сам заўсёды памятаў пра гэта, неаднаразова падкрэсьліваў, а пад канец жыцьця нават надаваў гэтаму факту сымбалічнае значэньне.

Ягонае жыцьцё дастаткова вывучанае дасьледнікамі, каб спадзявацца ў гэтым сыціплым нарысе прапанаваць нешта новае. Зрэшты, гэта й ня ёсьць нашай мэтай. Усё, што можна было знайсці ў архівах, ужо знойдзена, апошнія знаходкі Язэпа Янушкевіча, якія тычацца «беларускага» пэрыяду жыцьця гэтага вядомага літаратара й навукоўцы, толькі падкрэсьліваюць агульнае правіла. З усяе багатае спадчыны Яна Адама Марыі, якой «маглі б пазаздросьціць энцыкляпэдысты» (* *Словы Сыракомлі.*), мы хацелі б выбраць толькі адну лінію, адну тэму, а менавіта: Адам Клакоцкі як зьбіральнік, сыстэматызатар і дасьледнік сноў. Перад тым, як цалкам заглыбіцца ў гэтую праблему, у сьвятле якой, мы перакананыя, толькі й можна па-сапраўднаму зразумець і ацаніць цэльнасьць ягонага жыцьця, мы ўсё ж такі спынімся на некаторых момантах ягонай біяграфіі.

Як мы ўжо казалі, Ян Адам Марыя нарадзіўся ў фальварку Сапуны ў тыповай для таго часу сям’і дробнага

шляхціца. Ягоная маці атрымала выдатную адукацыю: ад яе Адам навучыўся даволі добра гаварыць па-француску, а таксама займеў цікавасць да ўсяго чароўнага, таямнічага, ірацыянальнага. Гэтая цікавасць яшчэ больш узмацнілася пасля даўгіх зімовых вечароў, падчас якіх распавядаліся страшныя гісторыі пра русалак, чараўнікоў, пра розныя незвычайныя здарэнні.

Пра пэрыяд вучобы ў наваградзкай школе мы маем крыху больш звестак. Адам меў добрыя адзнакі ў лаціне, крыху горшыя па астатніх прадметах. Ён быў досыць флегматычны, задумлівы і ўхіляўся ад звычайных падлеткавых гульняў і забаваў. Ад гэтага пэрыяду да нас дайшоў адзін ягоны верш па-польску, у якім Ян Адам Марыя параўноўвае радзіму з прыгожым сном, які сьніцца герою. Напрыканцы, у звароце да чыгача, выказваецца пажаданьне, каб гэты сон доўжыўся вечна, бо мы ня ведаем, дзе і ў якіх краявідах нам давядзецца прачнуцца.

Пасля школы Адам Клакоцкі паступае ў Віленскі ўнівэрсытэт. У гэты пэрыяд ён сустракае сваё першае каханьне, рамантычны сантымэнт да якога ён пранясе праз усё сваё жыццё. Ва ўнівэрсытэцкія гады Ян Адам Марыя заводзіць безьліч знаёмстваў, удзельнічае ва ўсіх магчымых сябрынах, як легальных, так і нелегальных, — часам супрацьлеглай скіраванасьці. У гэтыя часы ён пачынае цікавіцца ідэяй усеагульнай энцыклапэдыі — ідэяй, якой, разам з глыбокай цікавасцю да сноў, было наканавана адыграць такую істотную ролю ў ягоным жыцці. Ён наведвае лекцыі па гісторыі, праве, літаратуры, але

канчаткова спыняе свой выбар на філязофіі як навуцы, якая здольная сынтэзаваць усе магчымыя веды ў адзіны вялікі энцыкляпэдычны сынтэз. Пэўны час ён знаходзіцца пад сьледствам за сувязі з гуртком філяматаў, але ў чымсьці канкрэтным яго так і не змаглі абвінаваціць. Разам з усімі Ян Адам Марыя захапляўся Напалеонам і нават распавядаў пра сон, у якім ён быў адным зь ягоных слаўных маршалаў.

Пасьля сканчэньня Віленскага ўнівэрсытэту Адам Клакоцкі важыўся абараніць дысэртацыю «Сон як аргумэнт у палеміцы з картэзіянствам», у якой спрабаваў далучыцца да запозьненай на стагодзьдзе тэмы палемікі з Дэкартам. Агульны патас дысэртацыі цалкам супадаў з настроймі тагачаснай віленскай прафэсуры, але яна так і не была залічаная. Хутчэй за ўсё, сама аргумэнтацыя падалася занадта радыкальнай. Ян Адам Марыя цьвердзіў, што менавіта сон ёсьць тым неабходным і дастатковым аргумэнтам, які цалкам руінуе славетную тэзу *cogito ergo sum*, а таксама апазыцыю рэчы працяглай і рэчы ўяўнай. Калі мы сьпім, пісаў ён, мы, відавочна, ёсьць, прысутныя ў гэтым сьвеце, але аніякага *cogito*, аніякага ўсьведамленьня не назіраецца. Зь іншага боку, калі браць пад увагу сны і палічыць іх пэўнай зьмененай формай такога ўсьведамленьня, ўсё роўна немагчыма выснаваць з гэтага факту аніякага праўдзівага цьверджаньня аб існаваньні «Я». Таксама, паколькі рэальнае «Я» зьнікае разам з сном, мы мусім прыняць магчымасьць існаваньня ў адной асобе некалькіх «Я», адно (альбо адны) зь якіх мела бы існаваньне рэальнае, а другое – соннае. Аніякіх крытэрыяў, якое з

гэтых «Я» памеркаваць праўдзівым, знайсці немагчыма.

Адразу пасля сканчэння ўніверсытэту ўсялякія сьляды аб ім губляюцца, гэта той самы «загадкавы» пэрыяд, які інтрыгуе шматлікіх дасьледчыкаў. Адзінае, што мы пэўна ведаем, гэта тое, што Ян Адам Марыя быў заангажаваны ў падрыхтоўку паўстаньня, але ў якой дакладна якасьці – невядома. Тое, што засталася ад гэтага пэрыяду, гэта ліставаньне з Адамам Чарноцкім і Аляксандрам Рьпінскім. Я думаю, менавіта ад іх пайшла глыбокая цікавасьць, нават замілаваньне народнай культурай, якое затым будзе рэалізаванае ў другім томе «Ўсеагульнай энцыкляпэдыі сноў».

Па некаторых зьвестках, у гэты час Ян Адам Марыя вывучаў гіпноз у Бэрліне. Прынамсі лісты да Адама Чарноцкага маюць відавочны «бэрлінскі» калярыт. Падчас паўстаньня Адам Клакоцкі – зноў на радзіме. Ёсьць тры розныя вэрсіі ягонага ўдзелу: паводле адной, ён быў шараговым інсургентам у адным з аддзелаў пад Вільняй, паводле другой – кіраваў аддзелам пад Наваградкам, а паводле трэцяй – увогуле не прымаў удзелу ў вайсковых дзеяньнях, а даваў істотную інфармацыю пра перамышчэньні расейскіх войскаў, служачы на пошце ў Менску. Ягоная цікавасьць да сноў, гіпнозу і мрояў набывае практычную скіраванасьць: ва ўспамінах паўстанцаў апісваецца гісторыя, як ён загіпнатызаваў цэлы эскадрон казакаў (разам з коньмі), якія заснулі і прапусьцілі рэшткі інсургентаў у накірунку аўстрыйскае мяжы (праўда, паводле расейскіх рапартаў, заснулі менавіта інсургенты і

ўсе да аднаго былі адпраўленыя ў кірунку іншай мяжы – расейска-японскай).

Далей лёс Яна Адама Марыі складваўся даволі традыцыйна. Пасля здушэння паўстання мы знаходзім яго ў парыскай эміграцыі. Ён заняў у Парыжы відавочную антымагнацкую пазыцыю, што дазволіла некаторым абвінаваціць яго ў хлапаманстве. У Парыжы ён быў блізка да асяродку ліцвінаў, сябраваў зь Міцкевічам, адзін час нават уваходзіў у Кола Тавяньскага. Шапэн прысьвяціў яму адзін са сваіх палянэзаў. Але, безумоўна, менавіта парыская эміграцыя паспрыяла рэалізацыі самае істотнае падзеі ягонага жыцця. У Парыжы ён падрыхтаваў і выдаў тры тамы з сваёй «Усеагульнай энцыкляпэдыі сноў».

Энцыкляпэдыя мусіла выйсьці па-француску, на мове тагачаснай адукаванай Эўропы, і сам гэты факт паказвае ўсю амбітнасьць аўтаравай задумы. Тэхнічныя праблемы занялі каля трох год, і ў 1836 годзе выйшаў першы том энцыкляпэдыі (паводле агульнай нумарацыі – сёмы), які меў назву «Сны адроджанай Польшчы» і адбіваў усеагульную цікавасьць да «польскага пытання» ў Эўропе.

Кола рэспандэнтаў было надзвычай шырокім. Тэма – надзвычай актуальнай. Таму няма анічога дзіўнага, што Адроджаная Польшча сапраўды выклікала такую колькасьць сноў – іх сьніла як найменей палова прагрэсіўнай Эўропы. Але тут Адама Клакоцкага сьцерагла першая праблема, вырашыць якую было зусім няпроста. Праблема клясыфікацыі сноў. Усялякая энцыкляпэдыя мусіць мець пэўныя крытэры клясыфікацыі. Прынцып

альфабэтнай арганізацыі Адам Клакоцкі адкінуў амаль адразу: клясыфікацыя паводле «аўтараў» была немагчымай, бо значная частка настойвала на ананімнасці, а іншага крытэру Адам Клакоцкі так і не знайшоў. У прадмове да гэтага тому, гаворачы пра ідэю энцыклапедыі, Ян Адам Марыя прыходзіць да сумнай высновы аб «няўцямным, ірацыянальным парадку (маецца на ўвазе парадак альфабэту – аўт.), на якім грунтуецца нашая цывілізацыя і які мы ня можам ні рацыянальна пацвердзіць, ні абвергнуць».

Урэшце Ян Адам Марыя падзяліў першы том на дзве часткі: ананімныя сны і сны рэспандэнтаў, якія пагадзіліся пакінуць свае прозвішчы. Кожная частка, у сваю чаргу, дзялілася на сны жаўнераў, сны жанчынаў і дзяцей ды «астатнія». Усе сны былі пададзеныя ў храналогічным парадку(?), што, паводле Яна Адама Марыі, мусіць адбіць глыбокія сувязі між актуальнай гісторыяй і «гісторыяй, адлюстраванай у снах».

Гэты том шырока аналізаваўся і апісваўся даследнікамі (хаця й не перавыдаваўся), таму мы спынімся толькі на адным моманце: ананімныя сны выплядаюць значна больш разняволенымі, натуральнымі (калі не сказаць праўдзівымі), чым сны, што маюць дакладнага рэспандэнта. «Аўтарызаваныя» сны інтэрпрэтуюцца наўдзіў адназначна, іхны сымбалізм занадта празрысты і мае часам відавочныя літаратурныя карані. У ананімных снах хаця й прысутнічае аўтарская інтэрпрэтацыя, але яна выплядае толькі адной з магчымых версіяў.